



# ฉันทลักษณ์

และศิลปะการประพันธ์  
ร้อยกรอง  
ไทย

อ.สุภัคธัช สุรนภิญโญ



## การพิจารณาวรรณคดีและวรรณกรรม

- **วรรณกรรม** หมายถึง งานเขียนทั่ว ๆ ไป
- **วรรณคดี** หมายถึง งานเขียนที่ได้รับการยกย่องว่าดีเด่น มีคุณค่าทั้งเนื้อหาและวรรณศิลป์
- **วรรณศิลป์** หมายถึง ชั้นเชิงหรือกลวิธีในการประพันธ์

- **ประเภทของวรรณคดี**

- |                              |        |                                   |
|------------------------------|--------|-----------------------------------|
| • จำแนกตามลักษณะ             | ได้แก่ | ร้อยแก้ว - ร้อยกรอง               |
| • จำแนกตามเนื้อหา            | ได้แก่ | สารคดี - บันเทิงคดี               |
| • จำแนกตามการถ่ายทอด         | ได้แก่ | มุขปาฐะ - ลายลักษณ์อักษร          |
| • จำแนกตามแหล่งที่สร้างสรรค์ | ได้แก่ | วรรณคดีท้องถิ่น - วรรณคดีราชสำนัก |



## ความหมายและที่มาของร้อยกรอง

รบยนรบการย

เกลาภาพย กัด

(ยวนฟ่ายโคลงตัน)


เกลากลอนกล่าวกลกานท์  
และ เป็นศรีแก่ปากผู้

กลกล่อมใจนา

ผจงฉันท

(ลิลิตพระลอ)






## ความหมายและที่มาของร้อยกรอง

- พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 อธิบายความหมาย ร้อยกรอง ไว้ว่า

สอดคล้องให้ติดต่อกัน, ร้อย ถัก และเย็บงานประเภทประณีตศิลป์เช่นดอกไม้ให้เป็นรูปต่าง ๆ , เช่น ร้อยกรองข่ายคลุมไตร ร้อยกรองสไบ; ตรวจชำระให้ถูกต้อง, สังคายนา, ในคำว่าร้อยกรองพระธรรมวินัย; แต่งหนังสือดีให้มีความไพเราะ, เรียบเรียงถ้อยคำให้เป็นระเบียบตามบัญญัติแห่งฉันทลักษณ์; คำประพันธ์, ถ้อยคำที่เรียบเรียงให้เป็นระเบียบตามบัญญัติแห่งฉันทลักษณ์.

- **ร้อยกรอง** คือ คำประพันธ์หรือการนำถ้อยคำมาเรียงร้อยขึ้นตามรูปแบบฉันทลักษณ์ที่กำหนดเกิดจากการใช้ถ้อยคำคล้องจอง การขับร้องทำนอง ตั้งแต่สมัยที่ยังไม่มีตัวอักษร (วรรณกรรมมุขปาฐะ) เช่น เพลงพื้นบ้าน



## ความหมายและที่มาของร้อยกรอง

- ร่าย เป็นคำประพันธ์ดั้งเดิมของชนชาติไทย พัฒนามาจากร้อยแก้ว
- โคลง เป็นคำประพันธ์ดั้งเดิมของชนชาติไทยที่ปรากฏทั้งภาคเหนือ อีสานและภาคกลาง
- กาพย์ ปรับจากฉันท์ของอินเดียให้ปลอดครุ-ลหุ บ้างก็ว่ารับจากเขมร
- ฉันท์ รับมาจากอินเดีย (ตำราฉันทศาสตร์ คัมภีร์วุตโตทัย)
- กลอน คำประพันธ์ดั้งเดิมของไทย กำเนิดบริเวณท้องถื่นภาคกลางและภาคใต้
- ลิลิต (ร่าย+โคลง)
- กลบท



## ลักษณะสำคัญของบทร้อยกรองไทย

---

- คณะ (บท บาท วรรค คำหรือพยางค์)
- สัมผัส สัมผัสนอก (สระ)  
สัมผัสใน (พยัญชนะหรืออักษร)
- คำเอก คำโท
- คำครุ – คำลหุ
- คำเป็น - คำตาย
- เสียงวรรณยุกต์
- คำขึ้นต้น – คำลงท้าย
- คำสร้อย





## ศิลปะการประพันธ์ร้อยกรอง

### การใช้เสียง (การเล่นเสียงสัมผัส)


- สัมผัสสระ

ดูหนูสูง  
หนูงูอยู่

งูสูงหูสูง  
สูงท่หนุมู

(เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร)





## ศิลปะการประพันธ์ร้อยกรอง

### การใช้เสียง (การเล่นเสียงสัมผัส)

- สัมผัสสระ

นอนเถิดหนายาหยาพิสีจะกล่อม  
คิริรอบขอบเคียงเหมือนเวียงชัย  
เคยสำเนียงเสียงนางสุรางค์เห่  
เคยมีวิสูตรรดก้นบนบัลลังก์  
หนาวน้ำค้างกลางคืนสะอื้นอ่อน  
เอาดวงดารากระยับกับดวงจันทร์

งามละม่อมมิ่งขวัญอย่าหวั่นไหว  
อยู่ร่วมไม้เหมือนปราสาทราชวัง  
มาฟังเรไรแข่งเหมือนแตรสังข์  
มากำบังใบไม้ในไพรวัน  
จะกางกรกอดน้องประคองขวัญ  
ต่างช่อชั้นชวาลาระย้าย้อย  
(นิราศอิเหนา)



## ศิลปะการประพันธ์ร้อยกรอง

### การใช้เสียง (การเล่นเสียงสัมผัส)

- สัมผัสพยัญชนะ/อักษร

กระเด็นกระตัวตื่น

แตกคน

ยุงย่องยอดยุงยล

โยกย้าย

นกเปล่านกปลีปน

ปลอมแปลก กัณนา

คล่ำคล่ำคลิ่งโคลงคล้าย

คู่เกล้าคลอเคลีย

(ลิลิตตะเลงพ่าย)





## ศิลปะการประพันธ์ร้อยกรอง

### การใช้เสียง (การเล่นเสียงสัมผัส)

- สัมผัสพยัญชนะ/อักษร

เสียงเกี้ยวกราววาววามโพลงพลาบปลั่ง  
กึ่งโพธิ์โผงโกร่งกรางลงกลางลาน  
ทั้งฟ้าร้องก้องกึกพิลิกลั่น  
สติสิ้นวิญญูณณ์ละล้าละล้ง

สะท้อนทุ่งที่บนโขดโบสถ์วิหาร  
สาดข้าวสารกรากกรากไม่ยากฟัง  
อินทรีย์สิ้นชบพุบเหมือนทุบหลัง  
สู่ภวังค์วুবวบเหมือนหลับไป  
(นิราศวัดเจ้าฟ้า)





## ศิลปะการประพันธ์ร้อยกรอง

### การใช้เสียง (การเล่นเสียงสัมผัส)

- การเล่นเสียงวรรณยุกต์

เสียงซออ้ออ้ออ้อ

เอื้อยเพลง

จับปีเต้รังเต้งเต้ง

เต้งต้อง

คลุ่ยตรุ่ยตรุ่ยตรุ่ยเหง

เห่งเน่ง ระนาดแฮ

ซ้องหน่องหนองน่องหน้อง


ผรั่งพรั่งพรั่งตะโพน

(โคลงนิราศสุพรรณ)

- การใช้คำอัพภาส คำซ้ำที่กร่อนเสียงพยางค์หน้า เช่น  
ระเรื้อย ระริน ะวาว ะวับ ยะยืม ยะยู่ง

อ.สุภครษ์ สุรนภิญโญ





## ศิลปะการประพันธ์ร้อยกรอง

### การใช้คำ

- การซ้ำคำ คือ การใช้คำ ๆ เดียวกันซ้ำในหลาย ๆ แห่ง เช่น

ห้ามเพลิงไว้อ่าให้	มีควัน
ห้ามสุรียแสงจันทร	สองไซร์
ห้ามอายุให้หัน	คินเล่า
ห้ามตั้งนี้ไว้ได้	จึงห้ามนินทา
	(โคลงโลกนิติ)



## ศิลปะการประพันธ์ร้อยกรอง

### การใช้คำ

- การเล่นคำ คือ การใช้คำที่เสียงเหมือนกันแต่คนละความหมาย เช่น

เห็นโศกใหญ่ไถลน้ำระกำแฝง  
เหมือนโศกพีที่ระกำก็ซ้ำเจือ

ทิ้งรักแข่งแซมสวาทประหลาดเหลือ  
เพราะรักเรือแรมสวาทมาคลาดคลาย  
(นิราศภูเขาทอง)





## ศิลปะการประพันธ์ร้อยกรอง

### การใช้คำ

- คำถามเชิงวาทศิลป์ คือ คำถามที่ไม่ต้องการคำตอบแต่พูดให้คิด เช่น

อันของสูงแม้ปองต้องจิต

ถ้าไม่คิดปิ่นปายจะได้ฤ


(ท้าวแสนปม)

ถ้าคนไทยหันมาฆ่ากันเอง

จะร้องเพลงชาติไทยให้ใครฟัง

(นภالیย สุวรรณธาดา)





## ศิลปะการประพันธ์ร้อยกรอง

### การใช้คำ

- คำไวพจน์ (การหลាកคำ) คำที่มีความหมายเหมือนกัน (Synonym) เช่น

วารี, ชลธาร, นที	=	น้ำ
สตรี, นารี, นงคราญ, นุช, นวล	=	ผู้หญิง
บุปผา, มาลี, มาลา, มาเลศ, ผกา	=	ดอกไม้



## บทร่ำพันนิราศ

ลักษณะของบทร่ำพันนิราศ นิราศ แปลว่า พลัดพราก/จาก ต้องมีองค์ประกอบ ดังนี้

- 1) ต้องมีการเดินทาง
- 2) ต้องเชื่อมโยงธรรมชาติที่พบเห็น
- 3) ต้องมากร่ำรำพึงถึงคนรัก

โรงทับหนีบอ้อยออก

สองข้างรางรองเรียง

อ้อยใส่ไถ่ควายเคียง

อกพื้ชอกซ้า

แอดเสียง

รับน้ำ

คู่วิ่ง เวียนเอย

เช่นอ้อยย่อยระย้า

(โคลงนิราศสุพรรณ)

การใช้ภาพพจน์ คือ การใช้ภาษาเพื่อให้เกิดจินตภาพ ก่อให้เกิดอารมณ์และความรู้สึก





การใช้ภาพพจน์ คือ การใช้ภาษาเพื่อให้เกิดจินตภาพ ก่อให้เกิดอารมณ์และความรู้สึก

- **อุปมา** คือ การเปรียบเทียบสิ่งหนึ่งว่าเหมือนกับอีกสิ่งหนึ่ง โดยใช้คำว่า เหมือน เสมือน ดุจ ประดุจ ราว ราวกับ เพียง เพียง พ่าง ปูน กล เฉก คล้าย อย่าง ฯ เช่น

สูงระหงทรงเพรียวเรียวลูด

พิศแต่หัวจรดเท้าขาวแต่ตา

คิ้วก่งดั่งก่งเขาดีดฝ้าย

หูกวางดวงพักตร์หักงอ

สองเต้าห้อยตุงดั่งถุงตะเคียว

เสวยสลายาจุกพระโอษฐ์อ้อม

งามละม้ายคล้ายอุฐกะหลาป่า

สองแก้มกัลยาดั่งลูกยอ

จมุกละม้ายคล้ายพริ้วขอ


ลำคอโตตันสั้นกลม


โคนเหี่ยวแห้งรวบเหมือนบวบต้ม

มันน่าเขยหน้าชมนางเทวี

(ระเด่นลันได)

อ.สุภครษ์ สุรนภิญโญ





การใช้ภาพพจน์ คือ การใช้ภาษาเพื่อให้เกิดจินตภาพ ก่อให้เกิดอารมณ์และความรู้สึก

- **อุปลักษณ์** คือ การเปรียบสิ่งหนึ่งเป็นอีกสิ่งหนึ่ง โดยใช้คำว่า “คือ, เป็น” (เปรียบเทียบโยงความคิดอย่างหนึ่งไปสู่ความคิดหนึ่ง เช่น ดวงประทีปแห่งโลก เป็นการเปรียบเทียบ หมายถึง พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ลูกคือแก้วตาดวงใจของพ่อและแม่) เช่น

คือน้ำผึ้งคือน้ำตาคือยาพิษ

คือหยาดน้ำอมฤตอันชื่นชุ่ม

คือเกสรดอกไม้คือไฟรุม

คือความกลุ้มคือความฝันนั้นแหละ “รัก”

(เรียงค์ เวณรัชช์)



การใช้ภาพพจน์ คือ การใช้ภาษาเพื่อให้เกิดจินตภาพ ก่อให้เกิดอารมณ์และความรู้สึก

- **บุคคลวัต** คือ การสมมติให้สิ่งต่าง ๆ แสดงกิริยาอาการ เหมือนมนุษย์ สามารถแสดงอารมณ์ความรู้สึกนึกคิดได้ เช่น

หลังคาโบสถ์โอดครวญเมื่อจวนผุ

ระแนงลู่หวงหล่นบนพื้นหญ้า

เสาอิฐปูนทรุดเซตามเวลา

พระประธานสั่นหน้าระอาใจ



**การใช้ภาพพจน์** คือ การใช้ภาษาเพื่อให้เกิดจินตภาพ ก่อให้เกิดอารมณ์และความรู้สึก

- **อติพจน์** คือ การกล่าวเกินขอบเขตความเป็นจริง

เรียมรำน้าเนตรถ้วม

ถึงพรหม

พาหุ่มสัตว์จ่อมจม

ชีพม้วย

พระสุเมรุเปื่อยเป็นตม

ทบท่าว ลงนา

หากอกนิษฐ์พรหมฉ้วย

พีไว้จึ่งคง

(ตำนานศรีปราชญ์)

- **อวพจน์** คือ การกล่าวน้อยกว่าความเป็นจริง เช่น มีทองเท่าหนวดกุ้ง นอนสะดุ้งจนเรือนไหว, คอยสักอึดใจเดียว

อ.สุภครษ์ สุรบถิญโญ





การใช้ภาพพจน์ คือ การใช้ภาษาเพื่อให้เกิดจินตภาพ ก่อให้เกิดอารมณ์และความรู้สึก

- **สัทพจน์** คือ การเลียนเสียงธรรมชาติ

เสียงโหม่งหมองฆ้องตีเคาะปี่พาทย์

เสียงตะโพนเท่งติงติงเท่งปีะ


เสียงตรงเตร่งระนาดซัดจังหวะ

เสียงกลองแขกโจ๊ะ โจ๊ะ โจ๊ะ โจ๊ะ โจ๊ะ

(มโหรีชีวิต)

- **ปฏิบัติพจน์** คือ กล่าวตรงกันข้าม

- หน้าขึ้นอกตรม
- จักรวาลวุ่นวายไร้สำเนียง
- น้ำร้อนปลาเป็น น้ำเย็นปลาตาย
- กลางคืนคอยเป็นควันอัดอั้นไว้ ครั้นกลางวันก็เป็นไฟไปทุกอย่าง



การใช้ภาพพจน์ คือ การใช้ภาษาเพื่อให้เกิดจินตภาพ ก่อให้เกิดอารมณ์และความรู้สึก

- **นามนัย** คือ การใช้สมบัติเด่น ๆ หรือเอกลักษณ์สิ่งใดสิ่งหนึ่งหรือสิ่งสำคัญที่สุดในเรื่องนั้นแทนความหมายทั้งหมด เช่น ฉัตร สำคัญที่สุดในประเภทเครื่องสูง จึงใช้ฉัตรแทนราชบัลลังก์ ราชสมบัติ  
เก้าอี้ = ตำแหน่ง, แม่เวยบาง = ผู้หญิง

รอยยิ้มที่ขอบตาชายหน้าเศร้า  
เคยพร่ำสาวบริสุทธิ์ดูพรานไพร  
(รอยยิ้มที่ขอบตา = ความแกล้ง)

เหลือเพียงเงาความทรงจำเหมือนรำไห้  
น้ำตาไหลอาบรอยย่นตราบน้พ่นกรรม

\*\*\* นอกจากนี้ นามนัย อาจหมายถึงชื่อสถานที่ที่สื่อความหมายถึงคน เช่น ชาวเมืองน้ำดำ ลูกแม่โคม  
แดนปลาติบ เมืองผู้ดี



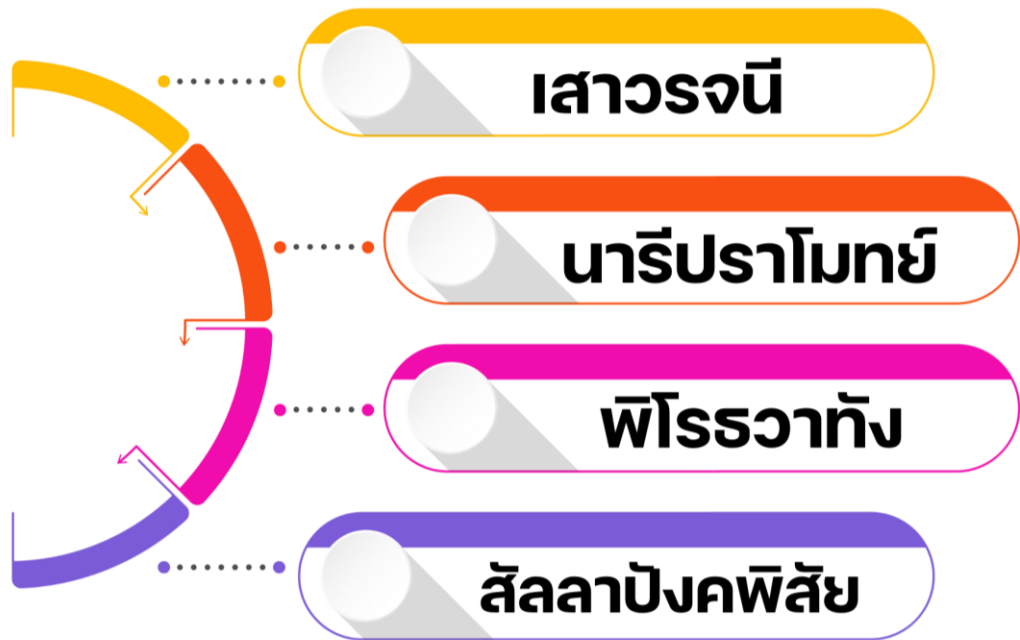
การใช้ภาพพจน์ คือ การใช้ภาษาเพื่อให้เกิดจินตภาพ ก่อให้เกิดอารมณ์และความรู้สึก

- **สัญลักษณ์** คือ การเปรียบเทียบสิ่งหนึ่ง โดยใช้คำอื่นแทน และคำที่ใช้กันต้องเป็นที่รับรู้เข้าใจกัน โดยทั่วไป เช่น

ดอกกุหลาบแดง	=	ความรัก
ผึ้ง, มด	=	ความขยัน อุตสาหะ
สิงห์, ราชสีห์	=	ผู้มีอำนาจ
ตราชู	=	ความยุติธรรม




# รสวรรณคดีไทย / ลีลาวรรณคดี



# รสวรรณคดีสั้นสกฤต




จ.สุภัทรธิ์ สุรนภิญโญ



## รสวรรณคดีไทย / ลีลาวรรณคดี

- **เสาวرنี** คือ บทชมความงาม (ตัวพระ ตัวนาง ธรรมชาติ บ้านเมือง)

บทกษัตริย์ทัศนนางเงือกน้อย	ดูแซมช้อยโฉมเฉลาทั้งเฝ้าผม
ประไพพัศตร์ลักษณ์ล้ำล้วนขำคม	ทั้งเนียนมนวลเปล่งออกแต่งทรวง
ขนงเนตรเกศกรอ่อนสะอาด	ตั้งสุรางค์นางนาฏในวังหลวง
พระเพลีนพิศคิดหมายเสียดายดวง	แล้วหนักหน่วงนึกที่จะหนีไป
	(สุนทรภู่)



## รสวรรณคดีไทย / ลีลาวรรณคดี

- นารีปราโมทย์ คือ บทเกี่ยวพาราสี ไฉไลม ปฏิโลม

แม่นเนื้อเย็นเป็นห้วงมหรณพ

แม่นเป็นบัวตัวพี่เป็นภุมรา

เจ้าเป็นถ้ำไพขอให้พี่

จะติดตามทราวมสงวนนวลละออง


พี่ขอพบศรีสวัสดิ์เป็นมัจฉา

เชยผกาโกสุมปทุมทอง

เป็นราชสีห์สมสู่เป็นคู่ครอง

เป็นคู่ครองพิศवासทุกชาติไป

(สุนทรภู่)



## รสวรรณคดีไทย / ลีลาวรรณคดี


- **พิโรธวาที** คือ บทโกรธ ตัดพ้อต่อว่า ประชดประชัน

จะเจ็บจำไปถึงปรโลก  
จะเกิดก็ฟ้ามาตรมตาย

ฤรอยโคกรู้ร้างจางหาย  
อย่าหมายว่าจะให้หัวใจ  
(อังคาร กัลยาณพงศ์)

เมื่อรักกันไม่ได้ก็ไม่รัก  
ไม่รักเราเราจักไม่รักใคร

ไม่เห็นจักเกรงการสถานไหน  
เอ๊ะน้ำตาเราไหลทำไมฤ  
(สุจิตต์ วงษ์เทศ)



## รสวรรณคดีไทย / ลีลาวรรณคดี

- สัลลาปังคพิสัย คือ บทโคลกเศร้่า อาลัย

ลำดวนเอยจะด่วนไปก่อนแล้ว  
จะโรยร้างห่างกลืนมาลี

ทั้งเกิดแก้วพิกุลยี่สุนลี  
จำปีเอยก็ปีจะมาพบ

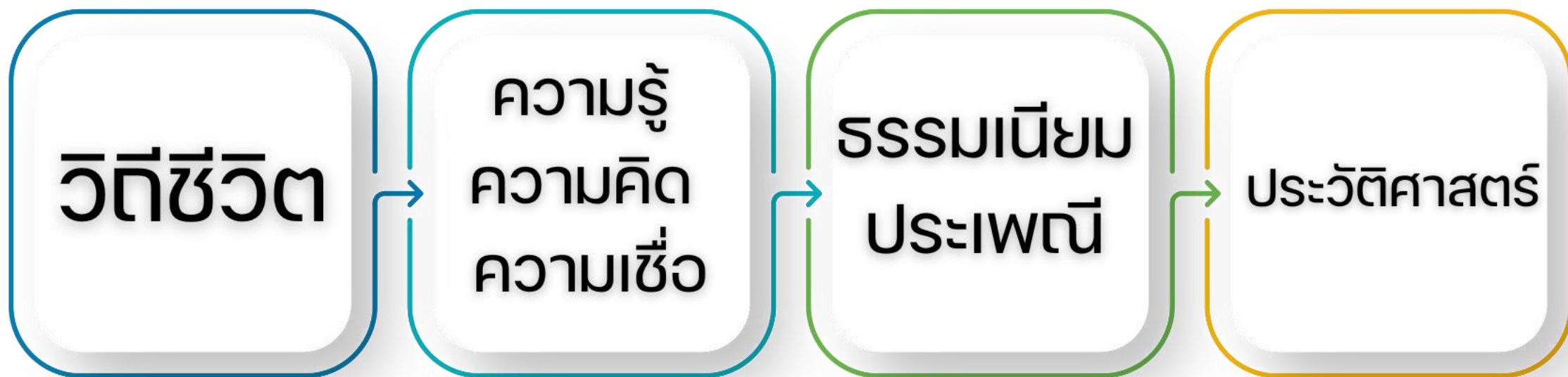
(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

เคยหมอบไถ่ได้กลิ่นสุคนธ์ตลบ  
สิ้นแผ่นดินสิ้นรสสุคนธา

ละอองอบรสรื่นชื่นนาสา  
วาสนาเราก็สิ้นเหมือนกลิ่นสุคนธ์

(สุนทรภู่)

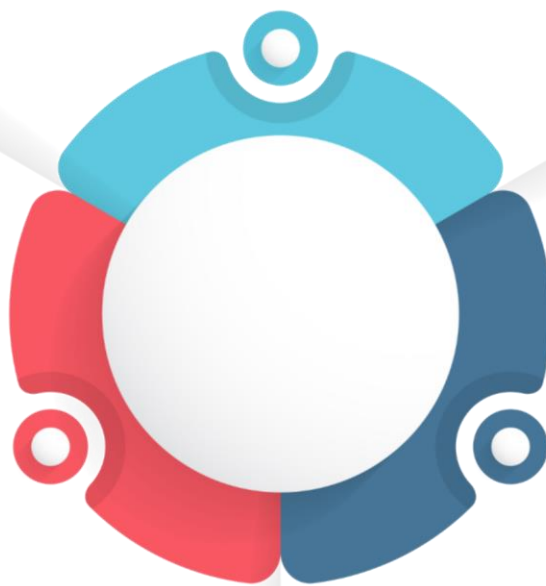
## ภาพสะท้อนสังคมจากวรรณคดี



คุณค่าของวรรณคดี

# วรรณศิลป์

เนื้อหา



สังคม

อ.สุภัคธัช สุธนภิญโญ



## ความหมายและที่มาของฉันทลักษณ์

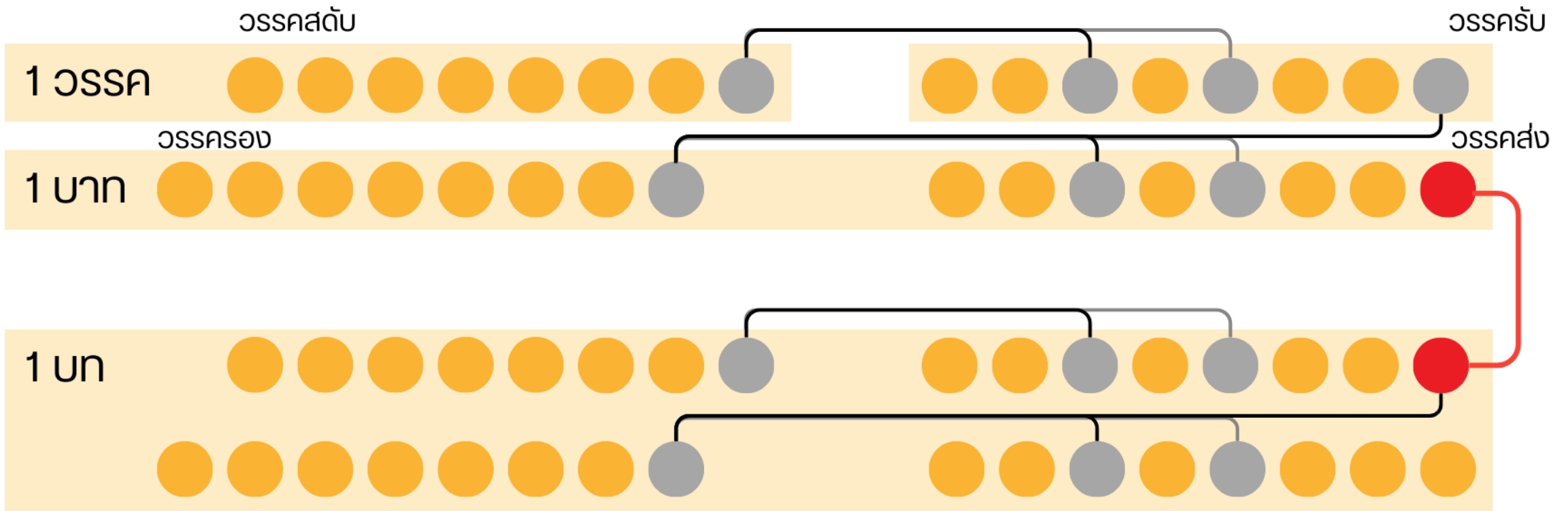
### ฉันทลักษณ์ (prosody)

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 อธิบายความหมาย ฉันทลักษณ์ ไว้ว่า ลักษณะแบบแผนคำประพันธ์ประเภทร้อยกรอง, ชื่อตำราไวยากรณ์ตอนที่ว่าด้วยลักษณะของคำประพันธ์.

พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรมอังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 อธิบายความหมาย ฉันทลักษณ์ ไว้ว่าการศึกษาหรือศาสตร์ว่าด้วยการแต่งบทร้อยกรองและแง่มุมต่าง ๆ ของวิชานี้ ซึ่งรวมทั้งจังหวะ ลีลา สัมผัส และรูปแบบต่าง ๆ ของบทร้อยกรอง

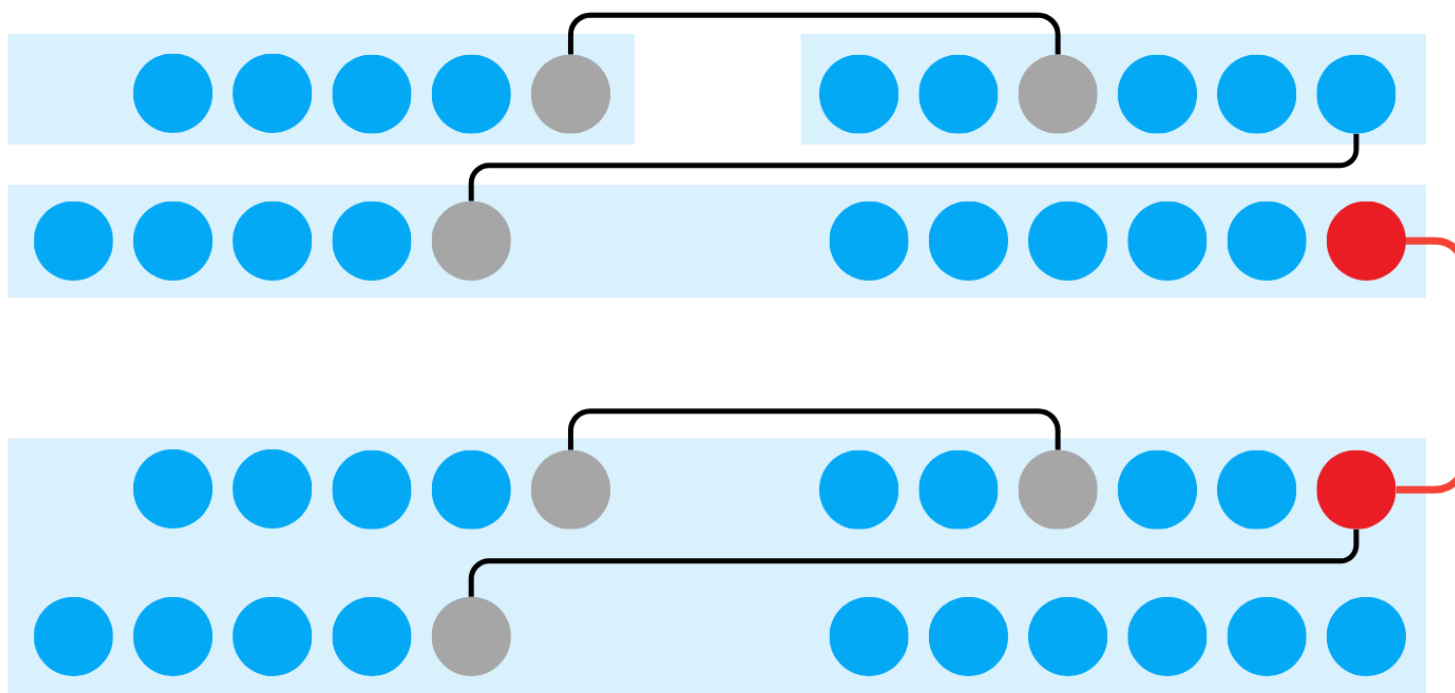
# ฉันทลักษณ์

## กลอน 8



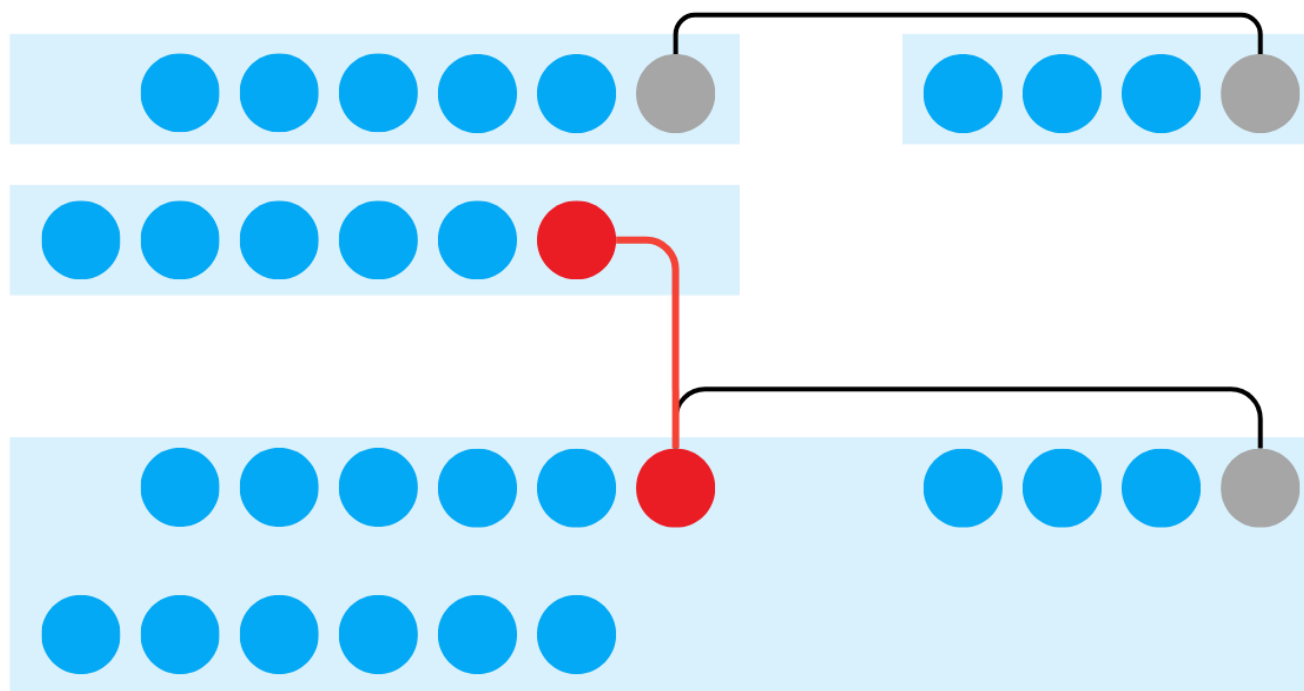
# ฉันทลักษณ์

## กาพย์ยานี 11



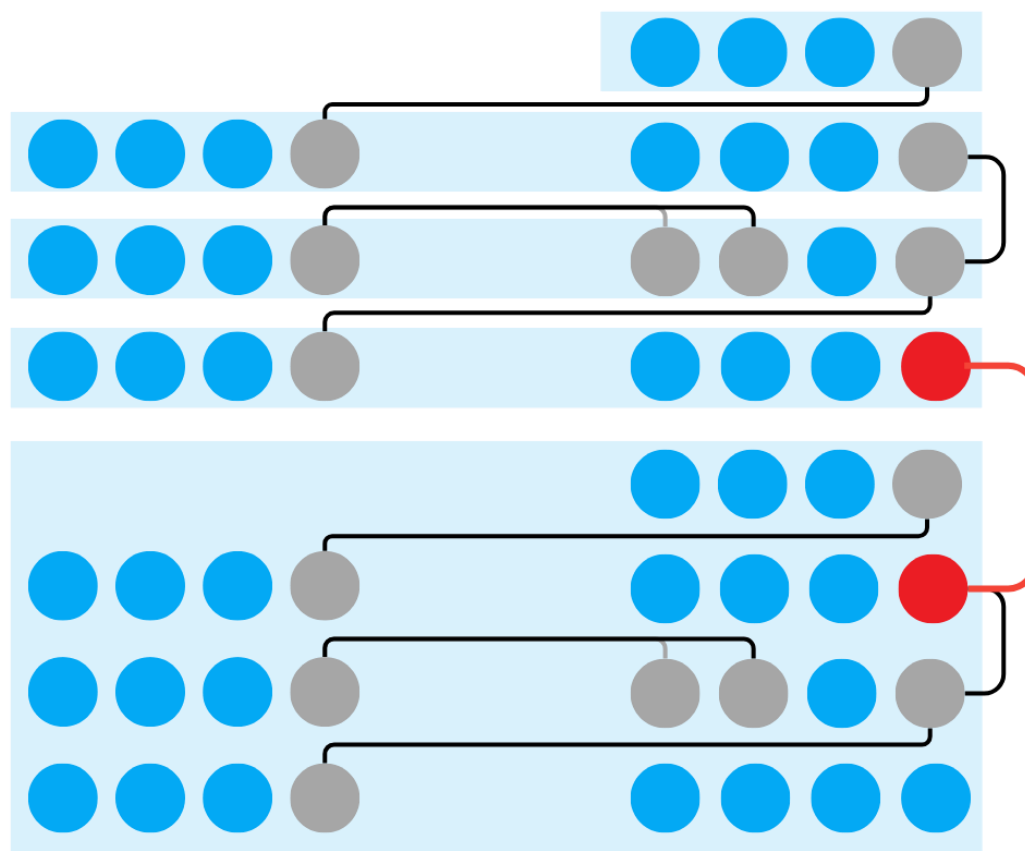
# ฉันทลักษณ์

## ภาพย้งบั้ง 16



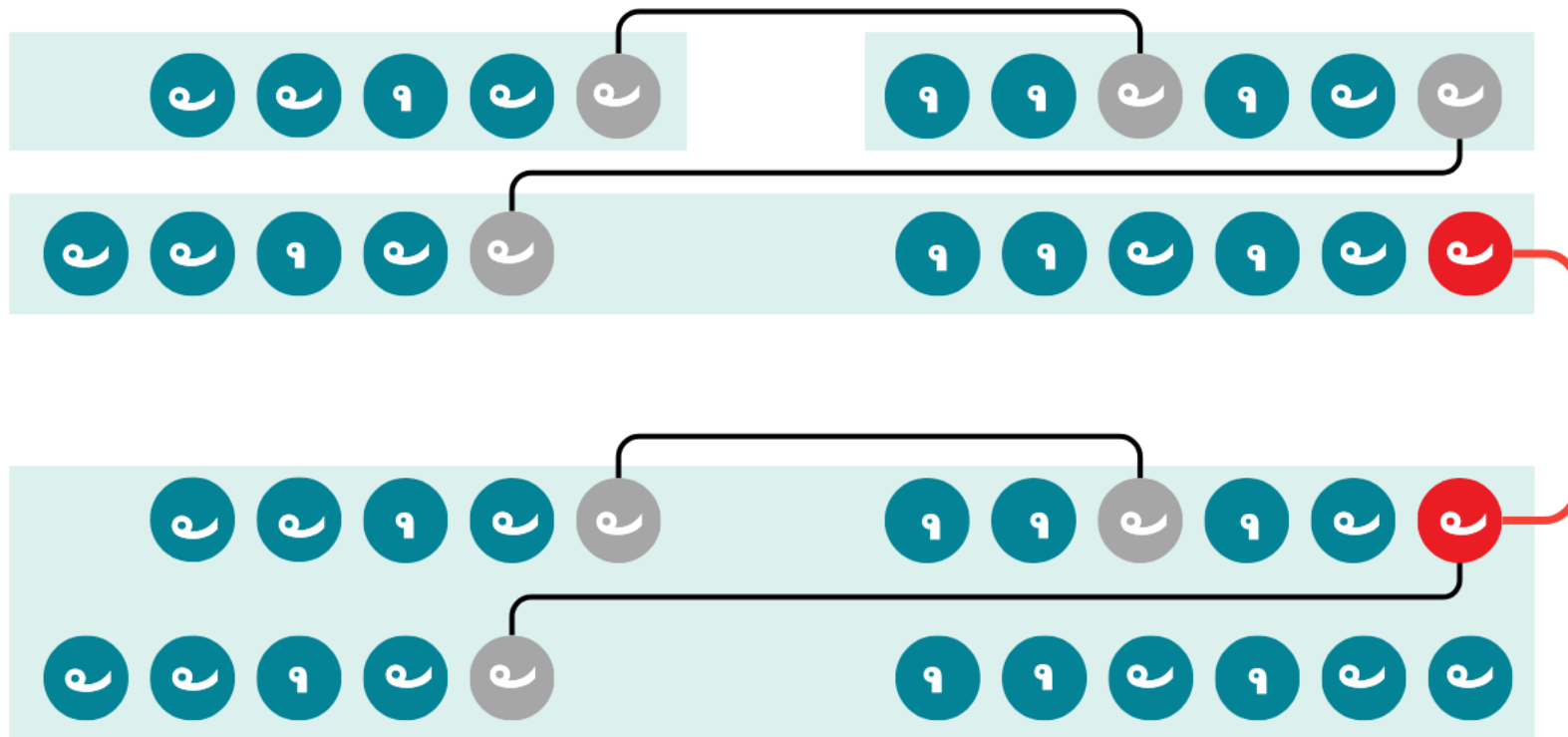
# ฉันทลักษณ์

## กาพย์สุรางคนางค์ 28



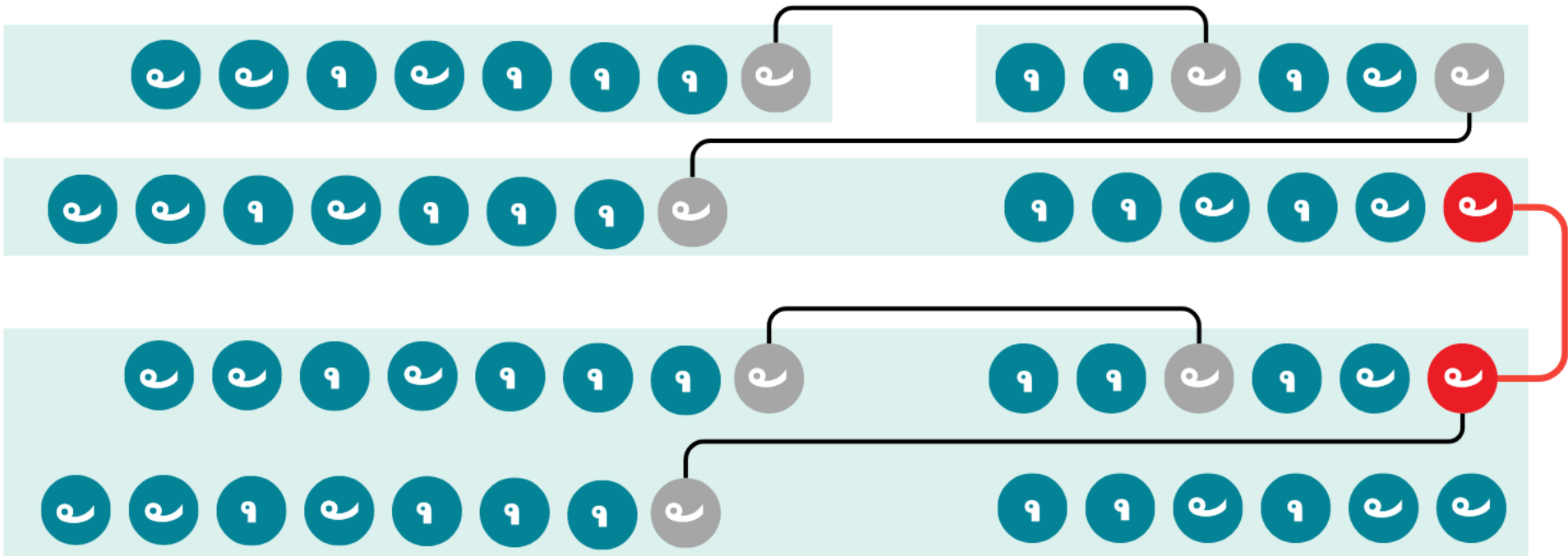
# ฉันทลักษณ์

## อินทรวีเชียร์ฉันท 11



# ฉันทลักษณ์

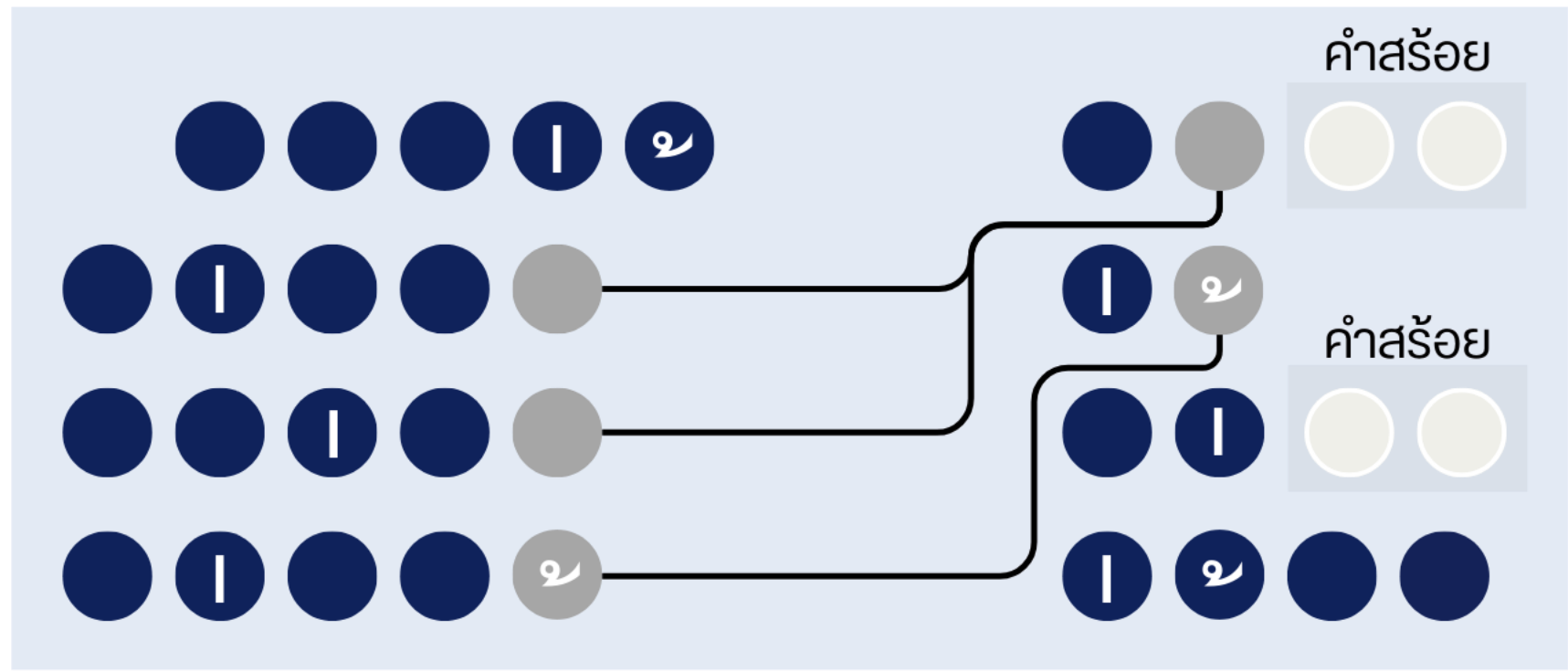
## วสันตดิลกฉันท์ 14





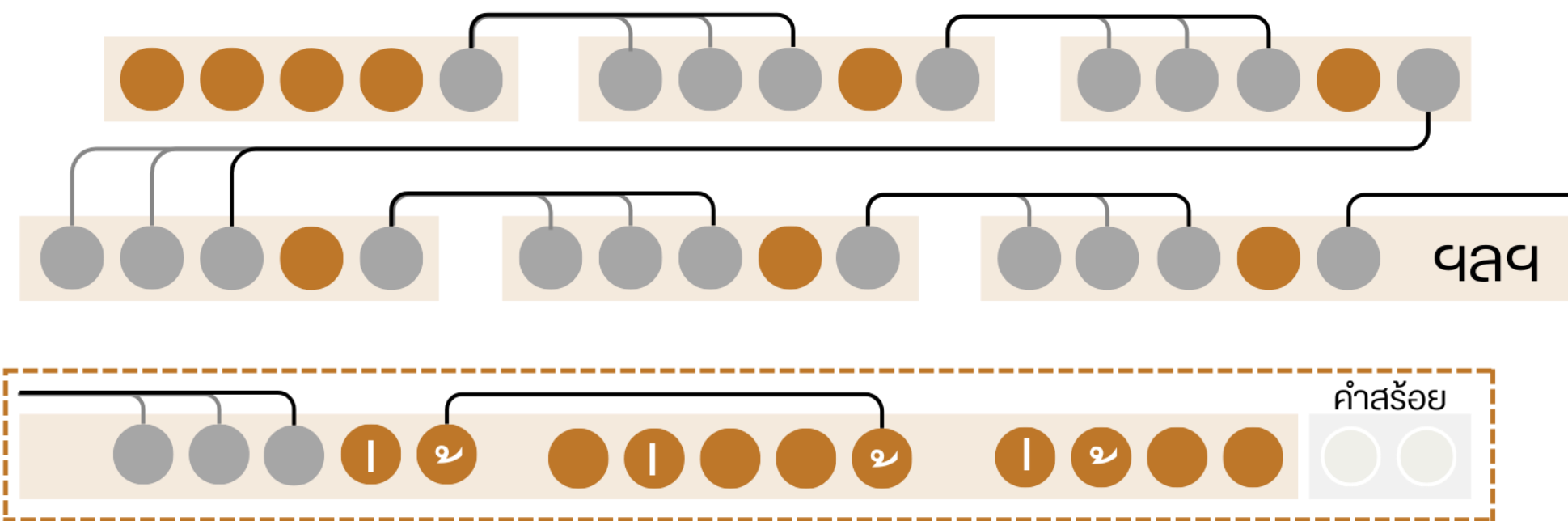
# ฉันทลักษณ์


## โคลงสี่สุภาพ



# ฉันทลักษณ์

## ร่ายสุภาพ





## เอกสารอ้างอิง

---

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน (2567). **บรรทัดฐานภาษาไทยเล่ม 6 : ฉันทลักษณ์ และขนบการเขียนร้อยกรอง**. กรุงเทพฯ: สกสค.



# ฉันทลักษณ์

และศิลปะการประพันธ์  
ร้อยกรอง  
ไทย

อ.สุภัคธัช สุรนภิญโญ